

ԹՈՐԳՈՄ ՍՔԱՆՋԵԼԻՆ

Գրիչը կը սահի մատներէս. այնքան չձմեցուցիչ է այս դառնադէտ մահը իր յանձնարարիչ սաստկութեամբ:

Մահը որ այդ անագորոյն կարծրութեամբ կը զարնէ կեանք մը՝ խողխողում է պիտի ժպտնէի ըսել եթէ չհերկնչէի վերդովելէ իր հոգին, որ ա՛յնքան թոժուն էր քրիստոնէական համակերպութեամբ:

Երեսուն տարիներէ ի վեր բախտը ունէի վայելելու իր բարեկամութիւնը, որ օրհնութեան մը պէս կը տարածուէր վրաս. իր ընկերութեանը մէջ ինքզինքս աւելի աղէկ ու լուսազոյն կը զգայի միշտ: Առաջին ծանօթութենէս իսկ նկատեի է՛վ իր հոգին բացառիկ սրակը ու իր մտքին շնորհները. սիրեր էի զինք այն խոր սիրով որ հիացումէ կը ծնի: Ինքը գիտէր ասիկա, ու ինձի համար սփոփանք մըն է աս հիմա: Մերթ կը խորհէի իր վարքին սրբութեան ու իր ոգեկան լուսաշող կեանքին ազնուականութեանը վրայ, ու կը զրգար հոգիս: Երազե՛ր էի որ ան իր սրբենի շունչով «հոգւոց» մը պիտի հծծէր իր սրտին միայնութեան մէջ երբ հնչէր հանդիսական ժամը ինձի համար, ու ասի կազդոյր մըն էր իմ հաւատացեալի սրտիս:

Ու հիմա՝ մենք ա՛յլ պիտի չլսենք իր թաւ ու սրտագրու ձայնը, պիտի չտեսնենք իր խոհուն ու բարութեամբ աղուորացած աչքերը:

Բայց մեր սրտերը ի՞նչպէս հաւատան ատոր:

Անցաւ աստուատ՝ կեանքն ի բուն սէր ու լոյս սփռելով իր շուրջ լիաբուռն, ճշմարիտ կրօնաւոր որ կը խաչակնքէ ա՛յլ և ահապ ու կ'օրհնէ, յառաջացող թափօրին մէջէն:

Ծանրակաց ու մեղուակն՝ ան բարեմասնուած էր այն վեհութեամբ որ ստոյգ յատկանիշն է արեւելեան եկեղեցապետի մը յատուկ տիպարին:

Իր անձը չզեղուն էր օծութեամբ ու հանդարտ լոյս մը կը ճառագայթէր կարծես իրմէ. այդ լոյսը չէր չլացներ, բայց

յարածուն քաղցրութեամբ մը կը թափանցէր քեզի ու սիրանքով կը համակէր քեզ. նկարներ կան որ առաջին ակնարկով մը չեն գրաւեր քեզ, բայց որոնց մէջ ամէն օր չկասկածուած գեղեցկութիւն մը, նոր հրապոյր մը կը տեսնես հիացումով:

Ծանշցեր եմ հայ եկեղեցականութեան բոլոր մեծագոյն ժամանակակից դէմքերը. անոնցմէ ոմանք գերազա՛նց էին, թերեւս, փայլուն ակնառու ձիրքով մը. ոչ մին սակայն աւելի շնորհազարդ, աւելի կասաբեալ էր քան Թորգոմ Գուշակեան:

Երբ ուզեմ իր բարոյական դիմանկարը ուրուագծել փորձել, տիրական գիծ մը, անոր մէջ, կը յանկուցանէ զիս — իր իմաստութիւնը:

Ի բնէ իր երանանդորր հոգին, քրիստոնէական հրահանգներու մէջ մարդուած վաղուց, սնած, կարծեմ, նախնի մեծ իմաստասէրներու անմահ սկզբունքներով, ու զօրացած նաեւ, անշուշտ, անձնական բարձր խնդումներով, իր հոգին զերծ կը մնար միշտ խոտոր ու մոլոր շարժումներէ ու նիգուած ըլլալ կը թուէր մարդկային տկարութեանց դրդումներուն դէմ: Այսպէս է որ ան տոկաց, անդրդուութեամբ ու անտրտունջ մարդոց չարութեան ու անարդարութեան:

Արդարեւ շներքին տաճար» մը կերտեր էր ան ինքն իր մէջ, ուր կը պտտըսպարէր մերթ իր լուռ ու մունջ բոլոր ցուերը: Տեսեր եմ զինքը դառնութեանց օրերու մէջ՝ ժպիտի ստուեր մը շրթունքին վրայ. պայծառերես ու անայլալ Մարկոս Աւրելիոսի հետեող մըն էր կարծես, որ քրիստոնէութիւն ընդունած ու վեղար դրած ըլլար:

Հովիւ բարի, անձնդիր, առաքինի, առաքելական ոգի, բարետեսիլ, շնորհաշուք ու սրբակրօն, խոհեմազարդ ու զգօնամիտ, սրտեռանդ ազգասէր, աննկուն ու բազմաջան, քաղցրուսում, գիտասու մեծ վարդապետ, բանաստեղծ գերզգայուն հոգի, բարձրախոհ գրագէտ, վեհիմաց երկնասլացիկ բեմբոսաց, — ահաւասիկ իր չքնաղ բարեմասնութիւնները, որոնց վրայ ան իր բարի ժպիտն ալ կը պտըտցընէր մերթ գեղեցիկ բնականորէ մը վրայ ծաթող արեւու ճառագայթի մը պէս:

Եւ ոչ մէկ լար կը պակսէր իր քնա-
րին: Գեղազան ձիւրքերու համերգութիւն
մը կար իր մէջ, դուզնագիւտ յատկու-
թեանց հրաշալի բարեխառնութիւն մը՝
որուն մէջ աւելի լայն, աւելի ազատ ու
քաղցր կը շնչէր իր հոգին:

Ու խորհրդաւոր է իր ծնունդը ծաղ-
կաւէտ սարաւանդի մը վրայ որ Հայ
Պարտիզակն էր երէկ: Հայրը աստուածա-
վախ բարի մշակ. սրբազան որդին՝ մշակ
հոգիներու ու Պատրիարք. բայց ի՞նչ
ներքնախոր, հնադրոյժ ազնուականու-
թիւն մը կայ, ուրեմն, անթեղուած հայ
հոգիին խորը, որ ան, գեղջուկ, նսեմ
բոյնէ մը թռչելով դուրս, այդքան հե-
զասահ ճախրանքով մը կը սլանայ ու կա-
րող է սաւառնելու ահա ոգեկան ամենա-
վերին բարձունքներու վրայ:

Բարոյական ու իմացական մեծ ու
գեղեցիկ ոյժ մը բաժնուեցաւ մենէ յան-
կարծուստ: Ու իր մահը ի սուգ կ'ընկղմէ
համօրէն Հայութեան սիրտը:

Եթէ մեռնողի մը արժանիքը իր ձգած
բացովը կը չափուի, անհո՛ւն է այն պա-
րապը զոր ան կը թողու:

Անոնցմէ էր որ բոլորովին չեն մեռնիր:
Պիտի բազմի աջ կողմը իր ուսուցչին՝
հրաշալի Դուրեանին, որուն քով իր հո-
գին «պիտի չմտի»:

Ու հիմա պատմեմ ձեզի, հազարներու
մէջէ, մին այն սրտառայ յիշատակներէն
զոր պահած եմ իրմէ երկիւղածօրէն:

Գիշեր մը հիւր էր մեզի, Փարիզ.
նստեր էինք, մենք մեզի, գլուխ գլխի,
երկու մտերիմներու պէս, ուրա՛խ իրար-
մով: Թռչողուն խօսակցութեամբ մը՝ սգե-
կոչեցինք մենք նոխ՝ մեր Եգիպտական
հին ու մերթ տազնապալից յուշերը. ես
հարցուցի իրեն, ապա, ուղեւորի իր տպա-
ւորութիւնները Ֆրանսայի վրայ ուր կու
գար առաջին անգամ. քիչ վերջը անցանք
մենք, բոլորովին անկապակից կերպով,
մեր իսկական նախասիրութեանց, — հայ
գպարութեանց: Ան խօսեցաւ ինձի իր խոր
ու սրտառու շնչովը, հայ գասական
լեզուին, մեր նախնեաց ժառանգորու-
թեան գանձերուն վրայ, ու ես կը լսէի
զինք լռիկ ու հմայուած:

Ժամեր անցեր էին այդպէս հեզասահ
ու հեշտալի, ու հիմա կը ծանրանար մեր
վրայ այն լռութիւնը որ կը յաջորդէ միշտ
ազնիւ ու մեծ խօսակցութեան մը, և ո-
րուն միջոցին՝ երազուն ու մունջ մտիկ
կ'ընես արձագանգը սրտիդ մէջ արծարծ-
ուած քաղցր զգացումներուն:

Յանկարծ ըսի իրեն.

— Սրբազան, շատ բանի վրայ խօսե-
ցանք, բայց դեռ բաւ մը չըսինք ձեր ան-
ձին մասին. ի՞նչ պաշտօն պիտի վիճակի
հիմա ձեզի, քանի որ Վարամադրելիք էք
այս միջոցիս. օր մը անշուշտ Պատրիարք
և նոյնիսկ կաթողիկոս պիտի տեսնենք
ձեզի. բայց մինչև այն ատեն ձեզի միակ
արժանի պաշտօնը Փարիզի Հայոց Առաջ-
նորդութիւնը կը տեսնեմ, և կամ ...

Բայց ան՝ ընդմիջեց զիս ու անհուն
բարութեան ճառագայթով մը իր գէժքին
վրայ, ըսաւ.

— Իմ միակ փափաքս, հովիւի գաւա-
զանս առնել ու երթալ այցելել է մեր
ցիր ու ցան եղբարախտ ժողովուրդին.
չըջիլ գաղութէ գաղութ, աշխարհէ աշ-
խարհ, ամէն տեղ ուր խումբ մը հայ կայ
սփոփանքի մը կարօտ. երթամ աղօթեմ,
պատարագեմ, քարոզեմ անոնց մէջ, հով-
ուեմ, մխիթարեմ, զօրացնեմ զիրենք,
այնքան վշտահար են. վերջապէս ապրի՛մ
անոնց մէջ, իրենց ցաւերո՛վը ապրի՛մ ու
փակե՛մ օր մը աշքերս անոնց քով, հօ-
տի՛ս քով ...

Վերացած էի:

Այս խօսքերը, հծծուած աւելի քան
թէ ըսուած, ան ինձի կ'ազդէր գիշերուան
խոր լռութեան ու խուցի մը խորհրդաւոր
առանձնութեան մէջ, թիւր կախարդանք-
ներով յղփուն այս հեթանոս անհուն ոս-
տանին մէջ ուր գերիշխան է վայելքը:

Ու իմ հոգիս անճառ յափշտակութեամբ
մը զզրդուեր էր իր ամենախոր օլքերէն:
Ճերան շառաւիղ արձագանգը լսել կարծեր
էի յակճիւ՛ն՝ անոր նուիրեալի դաբիրային
այդ բարբառին մէջ:

★ ★

Այսպէս էր Թերզումը, սո՛ւրբը, Թար-
գում Սեպտեմբրի, ինչպէս կը մտղթեմ, օրտիս

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ԽՕՍՔԵՐ՝ Տ. ԹՈՐԳՈՍ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ ՄԱՀՈՒԱՆ ԱՌԹԻՒ

Թորգոմ Պատրիարքի մահը կարելի է ասել ցնցեց արտասահմանի Հայութիւնը, ոչ միայն այն դիրքի համար որ զբաւած էր, այլ մանաւանդ այն դէմքին համար, որ գնալով դառնում է մեծազգեցիկ Պատրիարքական գահին վրայ նա ներկայացնում էր ոչ այնքան երուսաղէմի վանքը, որքան Հայոց ազգային եկեղեցին և հայ եկեղեցականը: Հաւատարիմ իր համոզումին թէ Հայն ու իր եկեղեցին մի են և անբաժան՝ նա պաշտպանում էր Հայոց պատմական եկեղեցին, հայոց ազգը պաշտպանելու գիտակցութեամբ և ծառայում էր հայութեան՝ եկեղեցուն ծառայելու ներքին համոզումով: Տիպար հայ-քրիստոնեան էր իր սքեմին տակ և գնում էր իր անունը խառնելու այն երախտաւոր եկեղեցականների շարքին, որ անցեալ դարերի մէջ պաշտպանեցին Հայոց եկեղեցին ու ժողովուրդը անձնուիրաբար և անդուլ: Նրանք, որ մտերիմ ու մերձ էին իր անձին ու գործին, անշուշտ չեն դանդաղիր վեր հանել նրա դերը երուսաղէմի բարեկարգութեան գործի մէջ ինչպէս և բնութագրել մարդն ու քրիստոնեան նրա անձի մէջ: Յուսով եմ նաեւ, որ Դուրեան մատենադարանի շարքի մէջ երուսաղէմը լոյս կ'ընծայէ հանգուցեալ Պատրիարքի գրութիւնները, որ լոյս տեսած են Սիւնի մէջ: Ինձ համար իր գործի մէջ ամենից գնահատելի կողմն եղած է իր հոգածութիւնը հայոց յեղուի մասին և հայ բնասիրութեան: Ինքն ունէր խնամուած հայերէն և նոյն խնամքով կը խմբագրէր Սիւնի յօդուածները. իր օրով Սիւնը դարձաւ շատ արժեքաւոր պարբերական: Վանքին ձեռագիրների ցուցակագրութեան աշխատանքը, որ իր օրով սկսաւ և Դուր-

եան մրցանակի արդիւնքները, որ իր ժամանակ երեան եկան, Դուրեան մատենադարանը, որ մեծ ապագայ ունի եթէ նոյն խնամքին արժանանայ, որ կը վայելէր իր կողմէն — անվիճելի ապացոյց են իր բանասիրական հոգածութեան:

Յաւալի էր Թորգոմ Պատրիարքի մահը և ապաժաման. բայց ամէնքս մահկանացու ենք: Կրկնակի ցաւալի կը լինի մեր կորուստը, եթէ այն ոգին, որով աշխատեցին ու գործեցին վարպետն ու աշակերտը — Դուրեան և Գուշակեան — իր շարունակողը չունենայ նրանց մահից յետոյ: Երուսաղէմը միակ ազգային կեդրոնն է, որ իր նիւթական միջոցներով կարող է բարոյական մեծ դրամագլուխ ամբարել և դառնալ մեծ զօրավիգ հայ ազգայնութեան արտասահմանի մէջ: Դուրեան սկսեց, Գուշակեան շարունակեց պատուով և աճեցուց, պէտք է, որ յաջորդը աւելի մեծ արդիւնքի հասնել կարենայ:

Նախորդների աշխատանքը նախորդած է ուղին, պէտք է աւելի հեռուն գնալ միշտ նոյն ուղղութեամբ, որ ազգին հաւանութեան արժանացած է, ինչպէս ցոյց տուաւ Դուրեանի յորելուսնը և Գուշակեանի մահը: Հասցնել նոր, անձնուէր, գիտապէս պատրաստուած ուժեր. հասնիլ սիրիւքի հոգևոր կարիքներին. ամուր հիմքերի վրայ գնել հայոց բանասիրութեան մշակումն ու զարգացումը — ահա երեք մեծ գործեր, որ սպասում են նոր Պատրիարքից իրենց շարունակութիւնը: Յայտնի է թէ ինչ անուան ունեցած է երուսաղէմն ու իր պարաքը վերջին դարի ընթացքին. այդ ցաւալի համբաւը մոռցրենք տունին Դուրեան և Գուշակեան. անշուշտ նպաստեցին և պարագաները, Թուրքական իշխանութեան վերացումը: Պարագաները նոյն են, պէտք է այնպէս տնել, որ երուսաղէմի բարի համբաւը գնալով աւելի տարածուի և Ս. Յակոբեանց վանքը դառնայ պահպան հայոց ազգայնութեան և մշակոյթի:

Խորէն, որ ան յիշուի, այսուհետեւ, ի շարս մեր հրանելի հայրապետներուն:

Սուրբին, Մեսրոպի աշակերտներէն մէկուն հոգին էր որ անոր մէջ այցելութեան եկեր էր մեզի: